

Egyes szövegek elvesztek. Mások gyakorta nagyon rossz állapotban maradtak fenn, feltárásuk jelenleg is folyamatban van.

Rémi Gounelle a Marc Bloch Egyetem (Strasbourg II) protestáns teológiai tanszékén a keresztény ókor történetének professzora. Sokat foglalkozott az apokrif szövegekkel, és ebben az írásában választ kaphatunk jónéhány, bennünk felmerülő kérdésre.

(MARIE-NOËLE ÉS JEAN-LUC DUCHÊNE)

RÉMI GOUNELLE

AZ APOKRIF EVANGÉLIUMOK

A keresztény Biblia a szövegek hosszú ideig zajló szerkesztésének, válogatásának az eredménye. Bár a kanonizáció folyamata az 5. században már eléggé előrehaladott állapotban volt, igazából csak jóval később fejeződött be: a 16. századnak kellett eljőnie ahhoz, hogy a katolikusok a Biblia könyveinek engedélyezett leltárával rendelkezzenek, és a 17. századnak, hogy az ortodoxok is lezártnak tekinthessék a bibliai kánont; a protestáns Biblia tartalma pedig ténylegesen csak a 19. században került rögzítésre. E válogatás során egyes szövegeket mellőztek vagy sohasem vettek figyelembe. Ez utóbbi irodalmat nevezik apokrifnak.

Az apokrif szövegek rendkívül számosak, és tartalmilag, irodalmi-formai szempontból, sőt még sorsukat tekintve is nagyon eltérnek egymástól. Jellemzőik egyike, hogy szinte mind rossz állapotban maradtak fenn: gyakran vagy túl sok vagy túl kevés kéziratban maradtak meg. Valamennyi esetben nehéz kérdésekkel szembesítik a történészeket.

A jól fennmaradt szövegek

A századok során egyes szövegek nagyon olvasottak voltak; ezeket a középkori teológusok és prédikátorok használták; számos liturgikus ünnep ezekben találta meg lényegét (például az Anna-ünnep: Mária anyjának ünnepe vagy az apostoloké).

Ez az áthagyományozás volt e szövegek tulajdonképpeni létesélye: mint-hogy szükség volt rájuk, kéziratról kézira másolták őket, és ekként éltek túl az idő viszontagságait. Sikerük azonban egyben balsorsuk forrása is volt: e szövegek másolói nem vonakodtak saját korukra alkalmazni őket, kihagyván azt, amit érdektelennek vagy botrányosnak véltek, ugyanakkor hozzáadván, amiről úgy

gondolták, hogy hiányzik belőlük, átírva azokat a részeket, amelyeket rossznak tartottak stb. A túlélés az apokrif szövegek számára egyet jelentett az állandó felülvizsgálattal és javítgatással. Sok esetben a 21. századi tudós tekintélyes mennyiségű kézirattal találja szemben magát anélkül, hogy sikerülne helyreállítania annak az apokrifnak az elsődleges, eredeti formáját, amelyen éppen dolgozik.

Hogy egy pontosabb példával éljünk: a 4. század folyamán keletkezett *Nikodémus evangéliuma* mintegy 550 kéziratban maradt fenn, amelyek időbeli kiterjedése az 5. századtól a 20. század végéig tart; egy tíz személyből álló kutatócsoport 1981 óta dolgozik ezen a szövegen, és csak most, több mint huszonöt évnyi munka után észlelhető, mihez is hasonlíthatott ennek az apokrif evangéliumnak az eredeti alakja, és vált lehetségessé keletkezési környezetének leírása.

Rossz állapotban fennmaradt szövegek

Más szövegeket helytelennek tartottak, vagy éppenséggel eltűntek az őket olvasó közösségekkel együtt, amelyek különféle okok miatt fokozatosan a történelem háttérébe szorultak – a legtöbb apokrif evangélium esetében is éppen ez történt. Néhány közülük a közelmúltban került elő. 1945-ben Nag Hammadiban, Luxortól mintegy 70 km-re egyszerre ötvennél is több kézirat bukkant fel, amelyek közt számos apokrif szöveg található. Azóta is folyamatosan tart az új szövegek felfedezése, felfejtése.

Ezek között az egyik legutóbbi a *Júdás evangéliuma*. A média bőven taglalta e szöveg hányattatásait. Mellőzik felfedezésének körülményeit, még ha az valószínűleg Egyiptomban történt is, a hetvenes években; a kéziratot egy kétfülű hasas köedényben vagy egy dobozban rejthették el, a homokba vagy egy barlangba. Annyi azonban bizonyos, hogy a mintegy harminc évig tartó bolyongása során (1970–2001) több károsodást szenvedett, mint azalatt a tizenhat évszázad alatt, amelyet homokba temetve töltött. Ez esetben is – akárcsak más alkalmakkor – nem a papság vagy a tudósok akadályozták meg a szöveg közzétételét, hanem a sok, nyereségvágytól hajtott régiségkereskedő! Ők szedték szét a kéziratot, változtatták meg lapjainak sorrendjét, hogy vonzóbbá tegyék, ők szakították ki egy részét, hogy külön adják el, ők fagyasztották le abban a hiú reményben, hogy elősegítsék megőrzését... Ezzel tönkretették a dokumentum egy részét, és rendkívül megnehezítették rekonstruálását, amelyhez öt évig tartó aprólékos munkára volt szükség.

Más apokrif szövegek nem homokba ásva maradtak fenn, hanem egyetemi és közkönyvtárakban várnak felfedezésükre. Így 1900 óta tudunk arról, hogy egy ma Strasbourgban található papirusztekercs (Pap. cop. 5–6) rövid részleteket tartalmaz egy apokrif elbeszélésből, a fennmaradt szöveg rövidsége azonban rendkívül megnehezített bármiféle elemzést, 96 évvel később – tehát 1996-ban – egy Berlinben őrzött hétoldalas pergamentet fedezett fel két amerikai tudós, akik ab-

ban egy hosszú szövegre bukkantak, és 1999-ben *A Megváltó evangéliuma* címmel közzé is tették. Csak 2003-ban került azonban sor arra, hogy Stephen Emmel, nem elégedvén meg az evangélium e kiadásának csupán az átvizsgálásával, észrevette, hogy az 1996-ban felfedezett elbeszélés egybevág az 1900 óta ismert szöveggel.¹ Több mint száz évre volt tehát szükség ahhoz, hogy újra megtaláljuk azt a szöveget, amelyhez a strasbourgi papirusz néhány sora tartozik...

„Evangéliumok”?

Hogy fogalmat alkothassunk az első évszázad folyamán Jézusról szóló és elveszett szövegek mennyiségéről, szeretnék kitérni azokra, amelyek Jézus és Mária életét beszélik el. Csupán az első három évszázaddal foglalkozunk, mint-hogy az apokrif irodalom keletkezésének ez a legeredetibb időszaka: a 4. századot már a keresztény doktrínák és gyakorlat egységesítésének törekvései jellemzik. Továbbra is születtek Jézust és Máriát bemutató elbeszélések, ezekben azonban már tetten érhető a kereszténység intézményesítésének folyamata; a szövegek már csak nagyon ritkán tanúskodnak a kereszténység tiszteletre méltó hagyományairól.

Ezeket a szövegeket általában evangéliumoknak nevezik, a közülük való négynek a mintájára, amelyek bekerültek a kánonba. Sok ilyen szöveg esetében az „evangélium” megnevezés használata vitatható. A Bibliát jól ismerők számára az evangéliumot a tartalma határozza meg (Jézus élete), ugyanakkor a formája is (elmondás, nem pedig beszéd, értekezés, prédikáció; egyazon lineáris-következetes elbeszélés). Az ókorban ráadásul a címek használata is jóval kevésbé volt világos.

Azok a munkák, amelyeknek címében az „evangélium” szó szerepel, valójában nagyon különböznek az Újszövetség evangéliumaitól. Így a *Tamás evangéliuma* Jézus 114 logionjáról (mondásáról) számol be; ez a szöveg nem Jézus életéről szól, hanem csupán arról, amit mondott; néha hírt ad arról is, hol hangzottak el és kikhez szóltak ezek a szavak; mindazonáltal itt nem találunk olyan követhető elbeszélésre, mint az Újszövetségbe foglalt evangéliumokban. Más evangéliumok még ennél is távolabb állnak attól, amit leggyakrabban „evangéliumnak” nevezünk – mint amilyen a *Fülöp szerinti evangélium* két fennmaradt szövege. Ezek egyike, amely Dan Brown *Da Vinci-kód*-jában is szerepel, egyféle értekezés vagy homília Krisztusról. A másik *Fülöp evangéliumát* egy 4. századi szerző jóvoltából ismerjük (Épiphane de Salamine, *Boîte à remèdes – Orvosságos ládikó*, XXVI.2–3), aki néhány sorát idézi; e rövid idézet után valaki (Fülöp?) arról számol be, mit fedett fel előtte Jézus a lélek egekbe emelkedéséről a halál után.

¹ Emmel, S., „Preliminary Reedition and Translation of the Gospel of the Savior...”, *Apocrypha* 14 (2003), 9-53.

A *Fülöp evangéliuma* e két, ókorban ismert szövegének egyike sem hasonlít tehát azokhoz a szövegekhez, amelyek a Bibliában „evangélium” cím alatt szerepelnek.

Jézus párbeszédei a tanítványokkal

Ezek között a kanonikus evangéliumoktól eltérő szövegek között kell megemlítenünk Jézus beszélgetéseit a tanítványokkal, amelyekre a *Júdás evangéliuma* nyújt példát.² Csakugyan, már a szöveg kezdete is – egyféle alcím: „Rejtett beszélgetés Jézus vallomásáról, amelyet Iskarióti Júdással folytatott azalatt a nyolc nap alatt, amely három nappal előzte meg az ő húsvéti megünneplését.” Ez a mondat, amely komoly értelmezési problémákat vet fel, ennek az evangéliumnak a lényegét is jelzi: nem Júdás személyéről vagy tetteiről beszél, amint ahogy Jézus tetteiről sem, hanem Jézus beszédeire utal; nem beszédeinek valamelyikéről van szó, hanem egy „rejtett” tartalmú kinyilatkoztató beszédről, vagyis amely beavatott olvasóknak van fenntartva. A *Júdás evangéliuma* tehát ezoterikus szöveggé jelenik meg.

A cím nem meglepésztő, mert a *Júdás evangéliuma* túlnyomórészt a Jézus és Júdás közötti párbeszéd szavaiból áll össze: Jézus „a királyság titkait” tanítja neki, miután figyelmezteti, hogy küldetése számára szenvedés forrása lesz (35–36.). Ez a tanítás egyaránt magában foglalja az isteni erők és az anyagi világ eredetének történetét, ugyanakkor „a csillagok eltévelyedésének” történetét is (46.); feltételezhető, hogy az arra érdemes olvasónak megadja azt a tudást, amely lehetővé teszi számára a fojtogató erőktől való szabadulását.

Az ilyen stílusú írások nem ritkák. Példaként említhető a *Mária(-Magdolna) evangéliuma*, *Bertalan kérdései*, *Jézus Krisztus bölcsessége*, valamint az *Apostolok levelei*. Az egyazon irodalmi műfajhoz sorolt munkák előtt álló címek sokfélesége valóban meglepő! Ez is mutatja, hogy az „evangélium” terminus nem kizárólag Jézus életének eseményeire vonatkozó szövegek megnevezése. Az első keresztények határozottan fejlettebb képzelőerővel rendelkeztek, mint mi...

2 Idézem a *Júdás evangéliuma* ideiglenes francia fordítását, amelyet Pierre Cherix (Genfi Egyetem) rögzített a *The National Geographic Society* által rendelkezésre bocsátott kopt szöveg alapján. A 2006-ban megjelent francia fordításról (*Júdás evangéliuma a Tchacos kódexből*. Kasser R., Meyer, M. és Wurst, G. teljes fordítása és szövegmagyarázata, Gaudard F. együttműködésével, fordította Bismuth, D., Párizs, Flammarion 2006), 1. beszámolómat a *Cahier Évangile* 137. számában (127–128) és a <http://www.bible-service.net/site/699.html> honlapon.

A Jézus és a Mária életéről fennmaradt szövegek

A Jézus és a Mária életéről szóló elbeszélések, párbeszéddek és levelek számbavételekor Jézus anyjának, Máriának a gyermekkorát vettem kiindulópontként, érkezési pontként pedig Jézus mennybemenetelét – felemelkedését, amely Jézus földi hivatásának végét jelzi. 38 szöveg tartozik az így meghatározott körbe. Ez a felsorolás alapos kritikai vizsgálatra szorulna egyik vagy másik szöveg bevételelét vagy kihagyását indokolandó, magyarázatképpen a címek (nem mindenik eredeti) státusára és értelmezvén az egyes címek után megjelenő kérdőjeleket; most azonban mellőzöm ezeket a kérdéseket, minthogy nem válaszolhatók meg olyan technikai eljárások nélkül, amelyekre itt nem nyílik lehetőség.

Az ekképpen meghatározott 38 szöveg közül csak 8 maradt fenn egészében vagy rekonstruálható állapotban. Eszerint az első három évszázad „evangéliumainak” csupán 20%-a maradt meg jól... A következőkről van szó:

Apostolok levelei

Pszedo-Tamás gyermekkorának evangéliuma

János szerinti evangélium

Lukács szerinti evangélium + Apostolok cselekedetei

Márk szerinti evangélium

Máté szerinti evangélium

Tamás szerinti evangélium

Mária származásának evangéliuma (Jakab ősevangéliuma)

Az első három évszázadból való, Jézus és apostolai életéről szóló fenti 8 szöveg közül négy szerepel a Bibliában: ezek a kanonikus evangéliumok, a Máté, a Márk, a Lukács és a János evangéliuma. Ezenkívül nem marad csak két elbeszélés Mária és Jézus gyermekkoráról (*Mária származása, Pszedo-Tamás*), a Feltámadott egyik párbeszéde a tanítványaival (*Apostolok levelei*) és Jézus beszédeknek egy gyűjteménye (*Tamás szerinti evangélium*). Kevés, nagyon kevés...

A másik végleten ott vannak a teljes egészükben elveszett szövegek (csak címeik ismertek), vagy azok, amelyeknek csupán néhány sora maradt fenn, túl kevés ahhoz, hogy pontosan meg lehessen határozni tartalmukat – olyannyira, hogy már e felsorolásban való megjelenésük is kérdéses! 15 van belőlük.

Péter tana

A befejezés evangéliuma

A tizenkét apostol evangéliuma

(valószínűleg több szöveg volt forgalomban ilyen cím alatt)

Az ebioniták evangéliuma

Az egyiptomiak evangéliuma

A nazarénusok evangéliuma
Fülöp szerinti evangélium
Jákob lajtorjája
Mária származása
Péter prédikációja
 ? *Bazilidesz evangéliuma*
 ? *A világ négy sarkának és égtájának evangéliuma*
 ? *Márk titkos evangéliuma*
 ? *Apostolok emlékiratai*
 ? *Mária kérdései*

Az első három évszázadból való, Jézusról és Máriáról szóló szövegek 40%-a tehát teljesen elveszett. Valójában a veszteségek még ennél is jelentősebbek, minthogy e szövegeket olyan elbeszélés-részletekkel kell kiegészíteni, amelyek csak papiruszok darabkái maradtak ránk, és amelyeknek az eredete gyakorta ismeretlen. Hasonlóképpen, egyes Jézusnak tulajdonított beszédek olyan írásokban maradtak fenn az első évszázadban, amelyeknek az eredetét nem ismerjük.

Részben fennmaradt szövegek

A jó állapotban fennmaradt szövegek és az elveszett szövegek között találhatóak azok, amelyekből lényeges számú részlet maradt fenn. Szám szerint 14 szöveg. Ezek között a *Júdás evangéliuma* a legjobb állapotban lévők közé tartozik, minthogy tartalmának több mint 75%-át sikerült mostanra helyreállítani:

A Megváltó párbeszéde
Júdás evangéliuma
Mária-Magdolna evangéliuma
Péter evangéliuma
A Megváltó evangéliuma
A zsidók szerinti evangélium
Jakab apokrif levele
Péter levele Fülöphöz
Tamás, az erős könyve
János titkos könyve
Jakab első apokalipszise
Jakab második apokalipszise
Bertalan kérdései
Jézus Krisztus bölcsessége

Valódi hagyományok?

E szövegek előtt a történelemben természetesen felmerül a kérdés a szövegek által közvetített hagyományok hitelességére vonatkozóan. Márpedig hajlamosak vagyunk úgy vélni, hogy az a szöveg, amely szokatlan képet közvetít Jézusról, valószínűbb, mint amelyeket az egyházi intézmények révén kaptunk, és gyakran jutunk olyan következtetésre, mintha az apokrif evangéliumok „valóságosabbak” lennének a kanonikusoknál – ennek alapján kerítette hatalmába a médiát az utóbbi hónapok-évek folyamán a *Júdás evangéliuma*. Egyesek – általában az egyház konzervatív köréből jövők – éppen ellenkezően vélekednek: értékelésük szerint az Újszövetség négy evangéliuma tartalmazza a valóságot Jézusról – a teljes valóságot, és csakis azt. A magamfajta történész számára viszont a dolgok jóval bonyolultabbak.

Valamennyi apokrif evangélium Jézusra hivatkozik, és tanításait híven szándékozik továbbadni, de ilyen megfontolásból az itteni hagyományokat hitelesebbeknek látni, mint a többit, tévútra vezet. Elvégre az újszövetségi evangéliumoknak is ugyanezek az elvárásai, és nem azért kerekedtek felül a többin, mert amit Jézusról állítottak, az hamis vagy téves lenne. Aminthogy nem ez az oka annak sem, hogy a többinél maradandóbbak, hiszen világos, hogy az evangéliumok válogatási/kanonizációs folyamatában nem a történelmi hitelesség játszotta a főszerepet.

Tény, hogy a biblikus tudósok a történészekhez hasonlóan elfogadják, hogy egyik „evangélium” sem tekinthető Jézusról való, történelmi szempontból hiteles tanúságnak – akár szerepel a Bibliában, akár nem –; a történelmi tények, amennyiben vannak, mindannyiszor mondai elemekkel keverednek. És ez egyáltalán nem meglepő, minthogy az első évszázadokban keletkezett, Jézusról és az apostolokról szóló szövegek nem azért születtek, hogy pontosan elmeséeljék mindazt, amit Jézus és az apostolok tettek, hanem hogy rögzítsék és továbbadják az örökölt és a közösségekben továbbélő hagyományokat. Vallomásos szövegek, nem történelmi könyvek: az ezeket író keresztények megpróbálták igazolni és Jézus alakjában gyökereztetni hitüket. Nem kell csodálkoznunk, hiszen ezek az evangéliumok jobban összpontosítottak Jézus üzenetének tartalmára, mint személyére: céljuk a tőle kapott felismerés/kijelentés továbbadása volt, nem pedig létének részletes leírása.

A történésznek tehát esetenként mérlegelni kell, amit az egyes – akár kanonikus, akár apokrif – szövegekben Jézus mondott, ahhoz, hogy meghatározhassa a hagyományok valóságát, amelyekről beszámol. Hosszú, óvatos munkafolyamat ez, amelyhez minden egyes szöveg esetében kontextuskutatásra van szükség, továbbá vizsgálni kell a szöveg belső összefüggéseit, forrásait, a párhuzamos szövegeket, és ezek megfelelését mindazzal, amit máshonnan tudunk az ókori judaizmusról és „pogányságról”. E kutatások eredményei gyakran törekenyek és csak

ritkán vitathatatlanok, de hát ez természetes – minthogy az autentikus Jézus-hagyományak is csak egészen kis része maradt fenn jó állapotban.

Júdás evangéliuma és a történelem

A történészek munkájának bemutatása mentén szeretnék visszatérni a *Júdás evangéliumához*: továbbít-e vagy sem a szöveg őshagyományokat Jézusról? Amit állít, hihetőbb-e annál, mint amit a kanonikus evangéliumokban – és tágabb értelemben az első évszázadok Jézusról szóló elbeszéléseiben – találunk? Itt több tényezőt is számításba kell vennünk.

Először is *Júdás evangéliumának* nyilvánvalóan polemikus jellegét: Jézus azt állítja, hogy apostolai valójában nem tudják, ki is ő (34.); az apostolok gonosz erők hatalmába kerültek, és „gyümölcs nélküli fákat ültettek [az ő] nevében, szegyeteljes módon” (39.) A tanítványok visszautasítják Jézus bírálatait; dühbe gurulnak és káromolják őt (34.); „Jézus azt mondja tanítványainak: »Miben ismertek rám? Bizony mondom nektek, egyetlen nemzedék sem fog ismerni engem azok között az emberek között, akik közöttetek vannak.« Ezt hallván, a tanítványok méltatlankodni kezdtek, megdühödtek, és szívükben káromolni kezdték őt. [...] Lelkük nem vállalhatta a megmaradás kockázatát Jézus előtt, kivéve Júdást, az Iskáriót. Ő képes volt előtte maradni, szemei azonban képtelenek voltak arcára tekinteni, és lehajtotta homlokát.”

Az apostolok itt a kereszténység azon formáinak szimbólumai, amelyekből a jelenlegi kereszténység ered; az a vád éri őket, hogy felelőtlenül elárulták Jézus tanításait. Velük ellentétben, megjelenik az alázatosabb Júdás alakja, aki képes megérteni mindazt, ami a szellemi valóságot érinti. Polemizáló íróként a *Júdás evangéliumának* szerzője nyilvánvalóan ismeri a kanonikus evangéliumokat, vagy legalábbis azok egy részét – a *Máté szerinti evangéliumot* és a *Lukács szerinti evangéliumot* mindenképpen. Már e tény miatt sem válhat elsődleges céljává, hogy Jézus történetét rekonstruálja: annak lehetősége, hogy írása régebbi anyagokat tartalmazzon, mint a már ismert szövegek, igen csekély.

Másodsorban a *Júdás evangéliuma* alig mond valamit Júdásról, és nem meséli el, hogyan árulta el Jézust. Csak a szöveg utolsó soraiban tesz rövid utalást erre a végső tetre (58.): „(A) fő-papok (a zsidók) azt mormolták: »Bement imahelyének vendégszobájába.« És az írástudók némelyike ott volt, arra figyelvén, hogy imádkozási helyén ejtsék foglyul. Valójában félték a néptől, mert mindenki prófétának tartotta. Aztán Júdáshoz közeledtek, és így szóltak hozzá: »Mit keresel te ezen a helyen? Te Jézus tanítványa vagy!« És ő úgy válaszolt nekik, amint kívánták. Júdás pénzt kapott, és átadta őt nekik.”

Így végződik a *Júdás evangéliuma*, amely nem tartalmaz semmiféle részletes leírást Júdás árulásáról és Jézus haláláról, és amely csaknem egyáltalán nem beszél arról, mi történt a továbbiakban Júdással; aki a *Júdás evangéliumát* ol-

vassa csak annyit tud meg, hogy Júdást kizárják a tanítványok köréből, és helyét más foglalja el, amire a kanonizált *Apostolok cselekedetei* 1,15–26-ban találunk utalást. A *Júdás evangéliuma* szerzője nyilvánvalóan nem állt kapcsolatban a már kibontakozott, sajátosan Jézusra és Júdásra vonatkozó hagyományokkal.

Végül pedig igaz, hogy a *Júdás evangéliuma* Jézusra hivatkozik, azonban nehezen képzelhető el, hogy a neki tulajdonított szavak egy első századbeli, Palesztinában vándorló próféta szájából származnak, még akkor is, ha azok a misztikus judaizmusban gyökereznek. Eltérnek attól, amit a többi fennmaradt szöveg tanít nekünk a történelmi Jézusról, ugyanakkor olyan, a 3. századi szövegek révén bizonyított elméletekhez közelítenek, mint a *János-apokrif* vagy a Nag Hamadiban fellelt *Az egyiptomiak evangéliuma* (más néven *A nagy láthatatlan Szellem könyve*). Következésképpen a *Júdás evangéliumában* Jézusnak tulajdonított szavak történetisége nagyonis kétséges.

Érdektelen szöveg?

A *Júdás evangéliuma* tehát nem használható fel Jézus és apostolai tanításainak és életének rekonstruálására. Érdektelen szövegnek kell hát tekintenünk? Helytelen lenne, minthogy ez az apokrif evangélium nem remélt anyagot szolgáltat a keresztény gnózis szakértői számára. Ezen az első évszázadok kereszténységének ezoterikus formáit értjük. Állításaik szerint az emberek üdvössége a világ, az emberi eredet és vég titkos rejtélyeinek megismeréséből (görögül: *gnószisz*) fakad; a történészek ezért használják velük kapcsolatban a „gnózis” vagy „gnoszticizmus” megnevezést.

Ezeket a mozgalmakat a kereszténység hosszú ideig elhajló – hogy ne mondjuk: eretnek – irányzatai közé sorolták. Az újabb kutatások azonban kimutatták, hogy a gnózis a kezdeti kereszténység szerves részét képezte; ezentúl az első keresztényekről már csak úgy beszélhetünk, ha egyszersmind a gnosztikusokról is szólunk. Márpedig a *Júdás evangéliumát* magukénak valló közösségeket mostanáig csak az őket támadó vitatkozók ismerték. A *Júdás evangéliumában* a történészek mostantól egy értékforráshoz jutottak; már megkísérelhetik *belülről* megismerni e közösségek tanításait, megtalálni helyüket a különféle kezdeti keresztény mozgalmak között, és elemezni az őket eddig ért bírálatokat.

A *Júdás evangéliumának* jelentősége abban áll, hogy új bizonyítékot szolgáltat számunkra a kezdeti kereszténység rendkívüli sokféleségéről. Számomra ebben lelhető fel az apokrif evangéliumok alapvetően értékes hozadéka. E szövegeknek köszönhetően valóban hozzáférhetővé válnak a különösnek tűnő Krisztus-ábrázolások, illetőleg a szokatlanak tetsző hagyományok.

Márpedig a 21. századig úgy gondoltunk Jézusra, és alakját önkéntelenül is úgy idéztük fel, ahogyan a négy kanonikus evangélium leírja, sőt mintegy kombinációjaként annak, ahogyan e négy szöveg Jézusról beszél. Mert ezeknek az

evangéliumoknak a Bibliában való jelenléte (kanonizáltságuk) kivételesen fontosá tette őket: századokon át olvasták őket újra meg újra; a velük kapcsolatos szövegmagyarázatok könyvtárak polcainak hosszú sorát foglalják el. Valamiképpen betöltik kollektív tudatunkat, alakítják a Jézusról alkotott képünket.

Ez azonban nem volt mindig így: az első és a második században Jézusról másféle leírások keringtek, más történetek, másféle Jézus-példabeszédek voltak ismertek. Egyes körökben Jézust nem tekintették Isten megtestesült fiának, viszont emberi prófétát láttak benne; mások a földre szállt Megmentőt vallották benne, anélkül hogy valóságosan testet öltött volna... A négy kanonikus evangélium által közvetített bemutatások bizonyára nem képviselték a többségi perspektívát – mindenesetre vitatták őket. Az apokrif szövegek egyébként kevésbé ismert liturgikus szokásokról és imádságokról is tanúskodnak. Egyszóval értékes ablakot nyitnak mindarra, ami az első évszázadok kereszténységét jellemezte, még azon egységesítési folyamat előtt, amely aztán a mai kereszténységhez vezetett: a gyakorlat és doktrínák sokféleségét mutató közösségek sokaságára, amelyek azonban valamennyien Jézus örökségének tiszteletét hirdették.

Az apokrif irodalom a többinél is jobban igazolja az első keresztény nemzedékek hittanának és -gyakorlatának nagyszerűségét, és nagymértékben kiszélesíti az első évszázadok kereszténységéről való ismereteink körét. Éppen ezáltal teszi lehetővé számunkra, hogy jobban megértsük a Jézus által ránk hagyott örökség sokszínűségét. Mert minél jobban megismerjük az őt követő első mozgalmak valóságát, annál több lehetőségünk nyílik majd a forrásoknál fellelhető tanítások és gyakorlat rekonstruálására.

Nem állíthatjuk, hogy ez a kutatás egy napon befejeződik. Az viszont egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy Jézus üzenetét nem kell megfosztani a többértelműségtől. Különben mivel is lenne magyarázható a „védnöksége” alá vonuló közösségek nagy változatossága?

FARKAS JÚLIA FORDÍTÁSA

KOVÁCS SÁNDOR

KÉNOSI TÖZSÉR JÁNOS ÉS UZONI FOSZTÓ ISTVÁN HISTÓRIÁJA ÉS AZ INTÉZMÉNYESÜLŐ ANGOL–MAGYAR UNITÁRIUS KAPCSOLATOK¹

A magyar unitárius egyház 1868-ban ünnepelte meg első ízben fennállásának 300. évfordulóját. A kerek évfordulón az 1568-ban tartott tordai országgyűlés vallásügyi végzésére, a szabad vallásgyakorlat törvényesítésére és az unitárius egyház születésére emlékeztek.² Ha 1568-at az unitárius időszámítás kezdetének tekintjük, akkor 1868 a romantikus, az erdélyi egyistenhívőket máig elkísérő, nem egy esetben mítoszteremtő történelemszemlélet origója.³ Az 1868-as meglehetősen szerény és visszafogott ünneppsorozat célja Dávid Ferenc alakjának rehabilitációja, illetve a magyar unitarizmus Kárpát-medencei jelenlétének hangsúlyozása volt. A szűkkeblű felekezetieskedés korlátait 1868-ban még csak a német lutheránusoknak sikerült áttörni, az erdélyi protestáns felekezetek képviselői közül egyedül Teutsch püspök köszöntötte az unitáriusokat. A lutheránus testvérből elfogadása mellett a zsinat fénypontja az angliai és az amerikai hitrokonok üdvözléseinek ünnepélyes felolvasása volt. Az Angol Unitárius Társulat képviselője, John James Tayler (1797–1869) lelkész és neves egyháztörténész személyesen adhatta át magyar hitrokonainak az angolhoniak és egyesült államokbeliek üdvözlését. Tayler, a Londonban székelő Manchester New College principálisaként némi ismerettel bírt transzilván hitfeleiről, hiszen 1860-tól a College-ban folyamatos volt a magyar unitárius jelenlét. A principális részint olvasmányai, részint Simén Domokos akadémitától kapott értesülései alapján behatóbban kezdett érdeklődni a magyar unitarizmus története iránt. 1861. április 16-án az Angliát is megjárt Székely Mózes főjegyzőnek címzett latin nyelvű levelében egyebek mellett azt írta, hogy a lelkészképzés javát szolgálná, ha évente legalább egy alkalommal levelet váltanának. Angol részről elküldenék az újabban megjelent teológiai munkákat, az erdélyi unitáriusok pedig pontos leírást adhatnának a kezükön levő kéziratokról és nyomtatványokról, esetleg elküldhetnék a felekezet

1 2006. szeptember 7-én a Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszék által szervezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

2 *A háromszázados jubileumhoz*, KerMagy 1868, 236–252.

3 1868 után íródtak meg a nagyobb történelmi összefoglalók, pl. JAKAB Elek, *Dávid Ferenc emléke. Elítéltetése és halála háromszázados évfordulójára*, Bp., 1879.; KANYARÓ FERENC, *Unitáriusok Magyarországon tekintettel az unitarizmus általános történetére*, Kolozsvár 1891.; *Üő. Dávid Ferenc*, Kolozsvár 1906.